

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Κοινωνία και Οικονομία»¹

Τον Οκτώβριο του 1996, στην Αθήνα, καλεσμένος από τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, ο Pierre Bourdieu, αναφερόμενος στον μύθο της «παγκοσμιοποίησης» και το ευρωπαϊκό Κράτος, σημείωνε μεταξύ άλλων πως «πρέπει να τεθεί υπό ριζική αμφισβήτηση ο οικονομικός τρόπος θεώρησης των πραγμάτων, ο οποίος εξατομικεύει τα πάντα, την παραγωγή εξίσου, όπως τη δικαιοσύνη ή την υγεία, τα κόστη εξίσου, όπως τα κέρδη, και ο οποίος λησμονεί ότι η αποτελεσματικότητα –στην οποία δίνει έναν περιορισμένο και αφηρημένο ορισμό, ταυτίζοντάς τη σιωπηρά με τη χρηματοοικονομική αποδοτικότητα– εξαρτάται προφανώς από τους στόχους με βάση τους οποίους καταμετράται: χρηματοοικονομική αποδοτικότητα για τους μετόχους και τους επενδυτές, όπως σήμερα, ή ικανοποίηση των πελατών και των χρηστών, ή, γενικότερα, ικανοποίηση και ευχαρίστηση των παραγωγών, των καταναλωτών και, κατ' επέκταση, της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης πλειοψηφίας. Σε αυτή την περιορισμένη και μυωπική οικονομία, πρέπει να αντικαθίξει μια *οικονομία της ευτυχίας*, η οποία θα λαμβάνει υπόψη όλα τα κέρδη, ατομικά και συλλογικά, υλικά και συμβολικά, που συνδέονται με τη δραστηριότητα [...] ή με την προσωρινή και αβέβαιη απασχόληση (για παράδειγμα, η κατανάλωση φαρμάκων: η Γαλλία έχει το ρεκόρ στην κατανάλωση ηρεμιστικών). Δεν μπορούμε να μπλοφάρουμε με τον *νόμο της διατήρησης της βίας*: κάθε βία πληρώνεται. Η δομική βία, για παράδειγμα, που ασκούν οι χρηματαγορές υπό τη μορφή απολύσεων, αύξησης της προσωρινής και αβέβαιης απασχόλησης κ.ο.κ.

1. Η παρούσα εργασία αποτελεί αναθεωρημένη συνθετική εκδοχή των παρακάτω βιβλίων: Ν. Παναγιωτόπουλος, *Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία των πολιτών: 1. Ανθρώπινη ανάπτυξη και η θέση της Ελλάδας στον διεθνή χώρο: ενδιάμεση έκθεση* (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2020· Ν. Παναγιωτόπουλος, *Η Ελλάδα δέκα χρόνια μετά: Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020 μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις* (σε συνεργασία με τον F. Lebaron και την G. Perosa), Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2021· Ν. Παναγιωτόπουλος, *Η κατάσταση της ευτυχίας των Ελλήνων* (σε συνεργασία με τη Λ. Παπαβασιλείου, την Α. Παπαργυρίου και τη Δ. Σαραντοπούλου), Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2022.

θα έχει, περισσότερο ή λιγότερο μακροπρόθεσμα, αντίτιμο που θα λάβει διάφορες μορφές: αυτοκτονίες, παραβατικότητα, εγκλήματα, ναρκωτικά, αλκοολισμός, μικρές ή μεγάλες καθημερινές βιαιοπραγίες».²

Πράγματι, για τον μεγάλο Γάλλο κοινωνιολόγο, αποτελούσε θεμελιώδη επισημονικό και κοινωνικό στόχο η διασύνδεση της οικονομικής πολιτικής και της κοινωνικής πολιτικής ή, ακριβέστερα, η αντικειμενοποίηση των κοινωνικών επιδράσεων της οικονομικής πολιτικής. Στην ίδια αυτή ομιλία του στη ΓΣΕΕ, ανέλυσε το σύνολο των προαπαιτούμενων που επιβάλλονται ως αυτονόητα από την κυρίαρχη οικονομική οπτική: την παραδοχή ότι η μέγιστη ανάπτυξη (συνεπώς, η παραγωγικότητα και η ανταγωνιστικότητα) είναι ο υπέρτατος και μοναδικός στόχος των ανθρώπινων πράξεων· την παραδοχή ότι δεν υπάρχει δυνατότητα αντίστασης στις οικονομικές δυνάμεις ή, ακόμη, τον κάθετο διαχωρισμό του οικονομικού από το κοινωνικό, που τίθεται στο περιθώριο και καταλείπεται στους κοινωνικούς επιστήμονες σαν κάτι το απόβλητο. Απέναντι στους μηχανισμούς που νομιμοποιούν τέτοιες θέσεις στον δημόσιο χώρο συζήτησης, ο Bourdieu παρότρυνε να αναστοχαστούμε όσον αφορά τα αυτονόητα όρια που αποδέχεται η οικονομική θεωρία, και, κυρίως, το γεγονός πως δεν λαμβάνει υπ' όψιν, κατά την αξιολόγηση του κόστους μιας πολιτικής, λ.χ. μιας αυστηρής λιτότητας, το επονομαζόμενο *κοινωνικό κόστος*. Στη λογική αυτή, αναρωτιόταν ποιο θα είναι άραγε μακροπρόθεσμα το τίμημα σε απολύσεις, σε κακοδαιμονίες, σε ασθένειες, σε αυτοκτονίες, σε αλκοολισμό, σε κατανάλωση ναρκωτικών, σε βία μέσα στην οικογένεια κλπ., τόσα και τόσα πράγματα που στοιχίζουν πολύ ακριβά, σε χρήμα αλλά επίσης και σε οδύνη. Πίστευε, έστω και αν είχε συνείδηση πως θα φαινόταν πολύ κυνικό, πως πρέπει να αντιπαρατεθούμε στην κυρίαρχη οικονομική θεώρηση με τα δικά της όπλα, πως θα καταπολεμήσουμε αποτελεσματικά την τεχνοκρατία, εθνική ή διεθνή, μόνο αν αναμετρηθούμε μαζί της στο προνομιακό της έδαφος, στο έδαφος της οικονομικής επιστήμης κατά πρώτο και κύριο λόγο, υπενθυμίζοντας με κάθε τρόπο ότι, σύμφωνα με τη λογική του καλώς εννοούμενου συμφέροντος, η αυστηρά οικονομική πολιτική δεν είναι κατ' ανάγκη οικονομική από την άποψη της ασφάλειας και της ευημερίας προσώπων και αγαθών.

Ακολουθώντας τις αναλύσεις του Bourdieu, χρειάζεται να αντιπαραθέσουμε στην αφηρημένη και αναπηρική γνώση που προωθεί η κυρίαρχη οικονομική σκέψη τη γνώση που θα σέβεται περισσότερο τους ανθρώπους και τις πραγματικές καταστάσεις με τις οποίες αυτοί έρχονται αντιμέτωποι, και θα αναδεικνύει τις ουσιαστικές αιτίες των διαφόρων μορφών κοινωνικής οδύνης που πλήττουν τους εργαζόμενους, άνδρες και γυναίκες, των σύγχρονων κοινωνιών. Στην προοπτική

2. Βλ. P. Bourdieu, *Αντεπίθεση πυρών: Λόγοι για την ενίσχυση της αντίστασης ενάντια στη νεοφιλελεύθερη εισβολή*, Κ. Διαμαντάκου (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (πρόλ.), Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 1998, σ. 61-62.

αυτή, ο ρόλος σήμερα του κοινωνικού επιστήμονα δεν πρέπει να περιορίζεται στη διάγνωση των ζημιών που προκάλεσαν οι επιλογές των «οικονομιστών» οικονομολόγων, αλλά να διευρυνθεί στο επίπεδο της παρέμβασης στον χώρο των πολιτικών αποφάσεων οι οποίες επαφίενται στους «οικονομιστές» ή σε πολιτικούς που εμπνέονται αποκλειστικά από αυτούς. Στη βάση αυτή, η συστηματική συσχέτιση οικονομικών δεικτών με τυπικούς κοινωνικούς δείκτες (εργασιακά ατυχήματα, ασθένειες, αλκοολισμός, ναρκωτικά, εγκλήματα, βιασμοί κλπ.) απολήγει στο να τεθεί το ζήτημα της οικονομικής βίας και, κατ' επέκταση, να συγκροτηθούν οι βάσεις *μιας οικονομίας της ευτυχίας* ικανής να λαμβάνει υπόψη όλα αυτά που ο κυρίαρχος οικονομικός λόγος αφήνει έξω από τους υπολογισμούς του.

Σε αυτή την κατεύθυνση εντάσσεται και η παρούσα εργασία, η οποία έρχεται να εκδοθεί και μετά το μεγάλο μάθημα που μας έδωσε η διαχείριση της παγκόσμιας επιδημίας, καθώς οδηγούμαστε, αναγκαστικά, στο να (ανα)στοχαστούμε τις σύνθετες σχέσεις μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και ατομικής και κοινωνικής ευδαιμονίας. Η ανά χείρας εργασία αποσκοπεί στην *ενοποίηση του οικονομικού και του κοινωνικού παράγοντα* στη μελέτη της οικονομίας της ελληνικής κοινωνίας, θέτοντας ως βασικό αντικείμενο της ερευνητικής της προοπτικής την ίδια την έννοια της *ανάπτυξης*.

Είναι γνωστό πια πως τα αποτελέσματα της κρίσης που ταλάνισε και ταλανίζει ακόμα τη χώρα μας ήταν τραγικά:³ μαζική ανεργία, φτώχεια, εργασιακή επισφάλεια, μόνιμη κοινωνική ανασφάλεια στην οποία καταδικάστηκε ένα συνεχώς διευρυνόμενο τμήμα πολιτών, που έφτασε μέχρι και τις μεσαίες τάξεις, βαθύτατη αποθηκοποίηση, που συνδέθηκε με την αποδόμηση στοιχειωδών μορφών αλληλεγγύης, κυρίως οικογενειακών, με όλες τις συνέπειες που προήλθαν από αυτή την κατάσταση της ανομίας (νεανική παραβατικότητα, έγκλημα, ναρκωτικά, αλκοολισμός και επιστροφή των φασιστικών τάσεων).

Η παγκόσμια κρίση του 2008 έδωσε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί ένας ευρύς επιστημονικός προβληματισμός γύρω από το ζήτημα της μέτρησης των επιπτώσεων των μέτρων που υιοθετήθηκαν για την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί μια ολόκληρη επιστημονική συζήτηση γύρω από τον τρόπο που αποτιμώνται οι δημόσιες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές. Το ζήτημα, βέβαια, δεν αντιμετωπίστηκε μόνο τεχνικά και θεωρητικά, αλλά ευθέως πολιτικά.

Η συζήτηση βασίστηκε στην εκτίμηση πως η σοβαρότατη αυτή παγκόσμια οικονομική κρίση αποτέλεσε μια ιστορική ευκαιρία για να επανατεθεί η νομιμοποίηση του διαζεύγματος φιλελευθερισμός ή βαρβαρότητα, η μοιραιότητα της αντίθεσης μεταξύ τεχνικής αυθεντίας και πολιτικής. Υπό τις σημερινές συνθή-

3. Βλ., μεταξύ άλλων εκθέσεων του ΙΝΕ/ΓΣΣΕ, αυτή με τίτλο: *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ετήσια Έκθεση 2018*.

κες, όμως, η ανάπτυξη και η δικαιοσύνη δεν μπορούν παρά να αρθρώνονται μεταξύ τους με τη μορφή ενός παιχνιδιού μηδενικού αθροίσματος και, συνεπώς, κάθε υπεύθυνη πολιτική εξουσία οφείλει να δρα ως εάν όφειλε πάντα να επιλέγει ή τουλάχιστον να σταθμίζει ανάμεσα στους δύο αυτούς όρους, εκ των οποίων ο ένας, η ανάπτυξη, προσδιορίζεται, υποτίθεται πλέον, εξωγενώς και με τεχνικούς όρους, ενώ ο άλλος, η δικαιοσύνη, παραμένει πάντα αντικείμενο μιας εθνικής πολιτικής επιλογής: ο δρόμος της ανάπτυξης και ο δρόμος της δικαιοσύνης δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν, υπό τους σημερινούς ιστορικούς όρους, παρά μόνο μερικώς.

Έπειτα από δέκα χρόνια οικονομικής και κοινωνικής κρίσης στη χώρα μας, αλλά και προβληματισμού, επιστημονικού και ευρύτερα κοινωνικού και πολιτικού, σχετικά με τις αιτίες, τους τρόπους διαχείρισης της κρίσης και τις προοπτικές του μέλλοντος της ελληνικής κοινωνίας, έχουν πληρωθεί οι συνθήκες για την ανάπτυξη ενός κοινωνικού διαλόγου σχετικά με τη συνάρτηση, τελικά, ανάμεσα –για να το πούμε σχηματικά– στη δικαιοσύνη και την ανάπτυξη, ανάμεσα στις οικονομικές επιδόσεις και την κοινωνική πρόοδο, η οποία σήμερα τείνει να γίνεται αντιληπτή ως κατ’ ανάγκη ή κατ’ επιταγήν αρνητική.⁴ Συνδυάζοντας τεχνοκρατική αποτελεσματικότητα και κοινωνική ευημερία, και συμβάλλοντας στον μετασχηματισμό της κυρίαρχης αντίληψης του τρόπου λειτουργίας και αναπαραγωγής της κοινωνίας, είναι δυνατόν αλλά και *αναγκαίο* να αποκηρυχθεί ο αυταρχικός τεχνοκρατισμός, χωρίς να κυριαρχήσει ο λαϊκισμός, στον οποίο χαρίστηκαν πάρα πολύ συχνά τα κοινωνικά κινήματα παίζοντας, για ακόμη μια φορά, το παιχνίδι των μυωπικών τεχνοκρατών.

Η αναγνώριση της αναγκαιότητας αυτής περνά μέσα από την επιστημονική και κοινωνική αναγνώριση των μείζονος σημασίας σφαλμάτων που απορρέουν από το γεγονός της παραγνώρισης των προβλημάτων που σχετίζονται με τη μέτρηση του ΑΕΠ.⁵ Πράγματι, πολλές εργασίες έχουν, εδώ και καιρό, προσδιορίσει τα όρια του ΑΕΠ ως δείκτη οικονομικών επιδόσεων και κοινωνικής προόδου. Πιο συγκεκριμένα, γνωρίζουμε πια, εδώ και καιρό, πως το ΑΕΠ δεν μετρά ούτε τα εισοδήματα ούτε την ευδαιμονία και πως αποτελεί ένα προβληματικό εργαλείο μέτρησης των οικονομικών επιδόσεων.

4. Βλ. ενδεικτικά I. Bruno & E. Didier, *Benchmarking: L'État sous pression statistique*, Παρίσι: Zones, 2013· J. Stiglitz, A. Sen & J.-P. Fitoussi, *Richesse des nations et bien-être des individus*, Παρίσι: Odile Jacob, 2009· D. Stuckler & S. Basu, *The Body Economic. Why Austerity Kills*, Λονδίνο: Allen Lane, 2013· Fr. Lebaron, «Les conséquences sociales de la crise mondiale: quelques réflexions à partir de données récentes», *Savoir/Agir, Rubrique Alter-indicateurs*, 12, 2010, σ. 91-101.

5. Βλ., μεταξύ πολλών άλλων, J. Stiglitz, A. Sen & J.-P. Fitoussi, *Richesse des nations et bien-être des individus*, ό.π.

Οι πολλαπλές αλλαγές και οι σύνθετοι μετασχηματισμοί που επήλθαν στη δομή των σύγχρονων κοινωνιών κατέστησαν σαφή την αδυναμία αυτού του εργαλείου μέτρησης, και το γεγονός αυτό οδήγησε σε προόδους της κατανόησης του τρόπου συλλογής, παραγωγής, διαθεσιμότητας και εγκυρότητας των στατιστικών δεδομένων, και, κατ' επέκταση, στην αναγκαία αναζήτηση νέων καταλληλότερων δεικτών, τόσο για τις οικονομικές επιδόσεις όσο και για την κοινωνική πρόοδο.

Μάλιστα, εάν το ζήτημα της μέτρησης των οικονομικών επιδόσεων και της κοινωνικής προόδου παίρνει σήμερα μια τόσο σημαντική διάσταση, είναι γιατί ακριβώς έχει γίνει ευρέως συνειδητό ότι οι συνήθεις μετρήσεις μπορούν να αποτελέσουν μέγιστο κίνδυνο, καθώς είναι πιθανό να χρησιμοποιηθούν από πολιτικές οι οποίες θα οδηγήσουν τις κοινωνίες σε δύσκολες ατραπούς· γεγονός που επιβεβαιώθηκε, άλλη μια φορά, πρόσφατα, από την παγκόσμια και εθνική οικονομική κρίση αλλά και ακόμα πιο πρόσφατα από την παγκόσμια κρίση της δημόσιας υγείας, κατά την οποία τέθηκε σε όλους τους τόνους το ζήτημα της «ανάπτυξης», του «Κράτους», της «ποιότητας ζωής», της «ευτυχίας των πολιτών» κ.ά.⁶

6. Βλ. A. J. Oswald, «Happiness and Economic Performance», *Economic Journal* (Royal Economic Society), 107(445), 1997, σ. 1815-1831. Τι νόημα έχει να διαμορφώνονται οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές στη βάση του ποσοστού της ανάπτυξης του ΑΕΠ, να σχετίζονται οι επιδιωκόμενοι μετασχηματισμοί και μεταρρυθμίσεις με την εξέλιξη του ΑΕΠ, να απορρέουν οι εκάστοτε συγκρίσεις από την ίδια αυτή αντίληψη, εάν δεν ξέρουμε ακριβώς τι μετρά το ΑΕΠ και δεν ξέρουμε ακριβώς και πώς μετριέται καμιά φορά το ΑΕΠ σε κάθε χώρα; Σε τελική ανάλυση, εάν οι μετρήσεις μας είναι λανθασμένες και εσφαλμένες, δεν συνεπάγεται ότι και οι (πολιτικές) αποφάσεις που θα λάβουμε θα αποδειχθούν ακατάλληλες; Επιπλέον, δεν ζητάμε από τους πολιτικούς να προτείνουν συλλογικές δράσεις για την κοινωνία (κανόνες, κανονισμούς, ρυθμίσεις, μετασχηματισμούς που αφορούν τους φόρους, τις καταναλώσεις κλπ.) με στόχο να αυξηθεί το ΑΕΠ –με σύσταση των οικονομολόγων– και παράλληλα να μεριμνούν για την ευδαιμονία των πολιτών, την ποιότητα της ζωής τους, την κοινωνική δικαιοσύνη, το περιβάλλον (τη ρύπανσή του και τη μόλυνσή του), τη βία κλπ.; Μάλιστα, δεν ισχύει ότι ο συνδυασμός αυτών των δύο προοπτικών αντιμετωπίζεται σήμερα ως μη συνοχικός και αντιφατικός, ενώ η υπέρβαση αυτού του χαρακτηρισμού είναι και επιστημονικά δυνατή και κοινωνικά αναγκαία; Αν θυμόμαστε και δεχόμαστε πως η οικονομική δραστηριότητα είναι λιγότερο ένας σκοπός αυτός καθ'αυτόν και περισσότερο ένα μέσον, καθώς ο βασικός στόχος (οφείλει να) είναι η βελτίωση του επιπέδου της ποιότητας της ζωής των πολιτών, τότε το πρόταγμα της υπέρβασης αυτής δεν μπορεί να είναι και νόμιμο και υλοποιήσιμο; Η φαινομενική αυτή αντίφαση έχει την αρχή της στο διάζευγμα σχετικά με την ανάπτυξη, που προσδιόρισε την επιστημονική συζήτηση αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και αφορούσε την αντιπαράθεση μεταξύ δύο διαφορετικών στοχεύσεων: από τη μια μεριά, της μέτρησης του εθνικού εισοδήματος, βασισμένης στους μακροοικονομικούς λογαριασμούς [στη βάση κυρίως των εργασιών του Keynes (Keynes J. M., «Economic Possibilities for our Grandchildren», στο *Essays in Persuasion*, Νέα Υόρκη: Harcourt Brace, 1930, σ. 358-373· Pecchi L. & Piga G., *Revisiting Keynes: Economic Possibilities for our Grandchildren*, Κέμπριτζ: MIT Press, 2008) και του Kuznets (S. Kuznets, «Government Product and National Income», *Income and Wealth*,

Η εργασία μας αποσκοπεί να συμβάλει άμεσα στο να τεθεί το ζήτημα της επεξεργασίας νέων εργαλείων μέτρησής τους και της διαμόρφωσης μιας καταλλήλότερης επιστημονικής, αλλά και ευρύτερα κοινωνικής παράστασης για τις στατιστικές πληροφορίες, γεγονός που θα νομιμοποιήσει τη ζητούμενη εγκαθίδρυση της σχέσης μεταξύ, από τη μια μεριά, των συνηθισμένων μετρήσεων των μεγάλων κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών (λ.χ. η ανάπτυξη, ο πληθωρισμός, η ανεργία κλπ.) και, από την άλλη πλευρά, της αντίληψης που έχουν οι ίδιοι οι πολίτες γι' αυτές τις πραγματικότητες. Αυτή η παράλληλη στόχευση αποτελεί μείζονος σημασίας επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα.

Με λίγα λόγια, με την παρούσα ερευνητική μας προσπάθεια στοχεύουμε να δώσουμε την αφορμή αλλά και τη δυνατότητα να σηματοδοτηθεί η αναγκαιότητα ενός εθνικής εμβέλειας και ωφελιμότητας ερευνητικού έργου μακράς πνοής, στην προοπτική να είναι ικανό να διαχειριστεί αυτές τις ποικίλες (επιστημονικές, τεχνικές, μεθοδολογικές αλλά και κοινωνικές) ελλείψεις και τις αδυναμίες, σε επίπεδο επιστημονικής συζήτησης σχετικά με τη σχέση οικονομικής ανάπτυξης και ευτυχίας των πολιτών.⁷ Το συλλογικό αυτό έργο, του οποίου μια βασική πτυχή αποκρυσταλλώνεται στην παρούσα εργασία, διέπεται και από έναν σαφή πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό που τον καθοδηγεί η φροντίδα για το μέλλον: μέσα από την ειδική οπτική του εγχειρήματός μας, αποσκοπούμε να συμβάλουμε

1(1), 1951, σ. 178-244)], και, από την άλλη, της μέτρησης της ευδαιμονίας [στη βάση κυρίως των εξής εργασιών: J. R. Hicks & U. K. Hicks, «Public Finance in the National Income», *The Review of Economic Studies*, 6(2), 1939, σ. 150· Samuelson P. A., «The Evaluation of Social Income. Capital Formation and Wealth», στο Lutz & Hague (επιμ.), *The Theory of Capital, Proceedings of an IEA Conference*, Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1961]. Η αντιπαράθεση αυτή μετασχηματίστηκε από επιστημονικό ζήτημα σε πολιτικές που άλλοτε τόνιζαν την αμιγώς οικονομική ζωή και άλλοτε τον ρόλο του δημόσιου τομέα. Με την πάροδο του χρόνου, σταδιακά, η αντιπαράθεση πολώθηκε, στο μέτρο που η οικονομία έγινε πολύ πιο σύνθετη και η μέτρηση των μη εμπορικών φαινομένων κατέστη αναγκαία υπό το βάρος της συνεχώς αυξανόμενης παροχής δημόσιων αγαθών από το Κράτος. Βλ. E. Malinvaud, «Capital Accumulation and Efficient Allocation of Resources», *The Economic Society*, 21(2), 1953, σ. 233-268.

7. Η κοινωνιολογική αυτή προοπτική οφείλει να οδηγήσει σε μια γόνιμη συνεργασία με τους οικονομολόγους, οι οποίοι μετρούν καλύτερα τις οικονομικές αποδόσεις και την υποστηριξιμότητά τους. Για να μη μείνουν θεωρητικές αυτές οι αναφορές, για παράδειγμα, θα ήταν επιστημονικά πολύ χρήσιμο και πολιτικά πολύ αποτελεσματικό να επιχειρήσουμε, στη μέτρηση των πραγματικών εισοδημάτων των νοικοκυριών και του ρυθμού ανάπτυξής τους, να εντάξουμε και τις υπηρεσίες που παρέχονται από το κράτος (π.χ. τα επιδόματα, τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες και τα αγαθά υγείας) όπως, επίσης, να διευρυνθούν οι δείκτες των εισοδημάτων στις μη εμπορικές δραστηριότητες: να συνυπολογιστεί το συνολικό κεφάλαιο των νοικοκυριών και των ατόμων παράλληλα με τα εισοδήματα και την κατανάλωσή τους, όπως και ο καταμερισμός των εισοδημάτων, της κατανάλωσης και του πλούτου. Βλ. J. Stiglitz, A. Sen & J.-P. Fitoussi, *Richesse des nations et bien être des individus*, ό.π.

στη βελτίωση και τη διασφάλιση και των όρων της παραγωγής μιας ποιοτικής διαβίωσης των Ελλήνων πολιτών και εργαζομένων και της βιωσιμότητάς τους στις επόμενες γενιές.⁸

8. Δεν έχουμε την πρόθεση να υπεισέλθουμε στην παρούσα εργασία στο τεράστιο ζήτημα της βιωσιμότητας –αυτής της έννοιας που ενσωματώνει εξ ορισμού τη διάσταση σε μακρο-προοπτική, καθώς αναφέρεται στην έννοια της σταθερότητας των δυναμικών διαδικασιών– και στον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με το αντικείμενό μας. Αν δεχθούμε πως σταθερή ανάπτυξη είναι αυτή που ανταποκρίνεται στις ανάγκες των τωρινών γενεών και δεν θέτει σε αμφισβήτηση την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να απαντήσουν στις δικές τους ανάγκες, τότε ο πολύ γενικός και αφηρημένος αυτός ορισμός πρέπει να συνδυαστεί με το κατάλληλο σύστημα δεικτών και μέτρησης. Περιοριζόμαστε να σημειώσουμε παραδειγματικά το γεγονός, λ.χ., ότι, αν η παρούσα κατανάλωση και οι μορφές της θέτουν σε κίνδυνο το επίπεδο ζωής στο μέλλον, τότε οι σχετικές πολιτικές δεν είναι δυνατόν να υλοποιούνται και να είναι υποστηρίξιμες (όπως η χρήση των φυσικών πόρων κλπ.). Έχει αυξηθεί αυτή η συζήτηση τα τελευταία χρόνια, για το μέλλον του πλανήτη, και σχεδόν έχουμε καταλήξει όλοι ότι ο κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε πια, δεν θα μπορέσει να επιβιώσει εάν οι παρόντες τρόποι ζωής και παραγωγής διαιωνιστούν, και μάλιστα σε έναν πληθυσμό που συνεχώς είναι σε αύξηση και σε ανάπτυξη. Άρα, τα συστήματα της μέτρησής μας οφείλουν να πάψουν να είναι ελλιπή ως προς αυτή τη διάσταση, και θα πρέπει να μπορούν να μας πουν εάν αυτό που κάνουμε σήμερα είναι ή δεν είναι υποστηρίξιμο σε σχέση με τις επιδράσεις, βεβαίως, που θα παραχθούν στο μέλλον. Τα στατιστικά συστήματα, τα οποία, όπως τα γνωρίζουμε και στη χώρα μας, αποτελούν εργαλεία διαχείρισης της οικονομίας, αλλά συχνά χρησιμοποιούνται για ποικίλους λόγους και μάλιστα μη επιστημονικούς, οφείλουν να μπορούν στο μέλλον να μας πληροφορούν και να μας βεβαιώνουν (όσο πιο έγκυρα και έγκαιρα γίνεται) αν αυτό που η διακυβέρνηση μιας κοινωνίας επιχειρεί και στοχεύει μπορεί να είναι υποστηρίξιμο, δηλαδή βιώσιμο, όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και σε οικολογικό και κοινωνικό επίπεδο. Και αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι, ενώ είναι νόμιμο να σκεφτούμε και να αναρωτηθούμε αν όντως αυτό που κάνουμε σήμερα θα διασφαλίσει στο μέλλον την ευδαιμονία των παιδιών μας, οι παρούσες στατιστικές δεν έχουν αυτή την προοπτική, δηλαδή δεν μας παρέχουν τα απαραίτητα στοιχεία προκειμένου να διασφαλίσουμε σε ικανοποιητικό έστω βαθμό μια τέτοια πρόβλεψη. Και, βεβαίως, είναι σαφές ότι δεν μπορεί ένας δείκτης να το πράξει αυτό, αλλά χρειάζεται ένα σύστημα δεικτών, το οποίο αποτελεί για μας διάσταση των εργασιών μας. Βλ. O. Bovar, M. Demotes-Mainard, C. Dormoy, L. Gasnier, V. Marcus, I. Panier & B. Tregouët, *L'Économie française. Comptes et dossiers: Les indicateurs de développement durable*, Παρίσι: Insee, 2008, σ. 51-71· D. W. Pearce & G. D. Atkinson, «Capital Theory and the Measurement of Sustainable Development. An Indicator of “Weak” Sustainability», *Ecological Economics*, 8(2), 1993, σ. 103-108· G. M. Heal, *Valuing the Future. Economic Theory and Sustainability*, Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1998.